

**Vitosha
Research**

СКРИТАТА ИКОНОМИКА В БЪЛГАРИЯ
Декември 2002 г.

София
Декември 2002

I. ОСНОВНИ ЦЕЛИ НА ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИЯ ПРОЕКТ

Основната цел на представения в настоящия материал изследователски проект е да постави началото на систематичен мониторинг на размера и динамиката на скритата икономика в България (МСИ).

Проектът предвижда да бъдат провеждани серия от представителни изследвания на пълнолетното население на страната и бизнес-сектора с периодичност през 3 месеца. Това ще позволи не само да бъде следена динамиката на проблема, но и да бъде събрана надеждна информация за различията в нагласите на *населението и бизнесмените* към проявите и причините за разпространението на скритата икономика в страната.

II. МЕТОДОЛОГИЧЕСКИ ПОДХОД

Формирането на прецизна оценка на размера и структурата на сивия сектор чрез извадков метод е трудно постижима изследователска задача по ред причини. Ето защо, трябва да се вземат предвид някои важни ограничения, които съпътстват всеки опит за изследване на скритата икономика.

На първо място, това са ограниченията, които самият метод налага, независимо от конкретната тема на изследване – известна схематичност на задаваните въпроси и невъзможност винаги да се обхване проблема изчерпателно; субективност на преценката на изследователя за важността на един или друг аспект на темата; отношението на респондентите към дадени въпроси и нагласата им да отговарят честно и точно.

Освен тях обаче, сам по себе си проблемът за “осветляване” на нерегистрираната, скрита икономика налага някои предварителни уговорки при анализа на получените данни. Изводите, които се правят чрез подобен род проучване не трябва да се абсолютизират и възприемат като точни оценки на дела и същността на скритата икономика. Те дават приблизителна представа най-вече за структурата на сивия сектор и значимостта на отделните страни на проблема – скрити доходи, скрити обороти, нерегистрирани трудови дейности, неотчетена продажба на продукция от домашното стопанство и др.

По правило, нито един от известните методи за изследване на скритата икономика – чрез системата на националните сметки; чрез потреблението на електроенергия; посредством т.нар. “огледална статистика” и т.н.- не е в състояние да даде абсолютно точна оценка на дела на сивия сектор. Всички те посочват една приблизителна стойност, която дава известна представа за съотношението на нерегистрираната спрямо официално регистрираната икономика и позволяват да се следи проблема в динамика.

Подобно на тях, извадковият метод също формира една крайна, обобщаваща стойност за дела на неотчетената икономическа дейност. За разлика от останалите методи обаче, неговото предимство е в това, че той дава представа не само за общата стойност, но и за тежестта на отделните подсектори и за “сивотата” в тях – напр. в заетостта, данъчната система, различните икономически сектори (производство, индустрия, търговия и др.).

Проследяването на измененията в структурата на сивия сектор позволява да се направят важни изводи относно причините, които водят до намаляване или увеличаване на скритата икономика. На тази база биха могли да се дадат редица препоръки, засягащи отражението на цялостната политика на управляващите, и в частност на конкретни политически решения, върху икономическата активност и субективните нагласи на населението.

III. ОСНОВНИ ТЕОРЕТИЧНИ ПРИНЦИПИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО НА СКРИТАТА ИКОНОМИКА

През последното десетилетие се забелязва нарастващо интерпретиране от страна на икономисти, социолози, журналисти, юристи и управленци на сравнително малко познатата терминология, касаеща стопанството и определяна като: *сива, скрита, нелегална, неформална, черна, сенчеста, нерегистрирана, подземна, паралелна и пр. икономика*. Недокрай прецизното уточняване на използвания категориален апарат има своето обяснение в недостатъчното изясняване на същността на това явление и в многобройните методики за неговото измерване. В крайна сметка изучаването на скритата икономика трябва да се основава на коректното ѝ дефиниране. От една страна, това определение трябва да отразява общите черти на многобройните дейности, които се включват в термина “скрита икономика”, а от друга – да дава определени възможности за относително самостоятелно интерпретиране на някои от тези дейности.

Наистина на практика е доста трудно да се определят границите на това сложно социално-икономическо явление. В някои случаи един и същ термин се използва за различни концепции, а в други случаи различни категории се използват при представянето на една и съща идея.

Целта на настоящия материал не е да навлиза в сложната дискусия за съдържанието и границите на понятието “скрита икономика” и свързаните с него термини (“сива”, “черна”, “неформална”, “сенчеста”, “паралелна” и пр. икономика). По-ограничената задача е да се предложи работна дефиниция на понятието “скрита икономика”, основана на сравнително еднозначно определени критерии. Тази работна дефиниция трябва да послужи за очертаване на изследователското поле, за структуриране на основните сфери на “скритата икономика” и формулирането на индикатори за мониторинг на тези сфери.

Предлагаме дефинирането на понятието да се базира на два водещи взаимосвързани критерия:

1. Доколко дадена стопанска дейност е юридически законна.
2. Доколко дадена стопанска дейност и резултатите от нея са обхванати и отчетени от официалната статистика и овластените държавни институции (данъчна и митническа администрация, органи на местната власт и т.н.)

Въз основа на тези критерии могат да се разграничат четири сфери:

1. **Официална икономика** (тя е “законна и “отчетена”)
2. **Натурална икономика и домашно стопанство** (“законна” и “неотчетена”)
3. **“Черна” икономика** (“незаконна” и “неотчетена”)
4. **“Сива” икономика** (при която легитимни икономически субекти незаконно прикриват и не отчитат част от стопанската си дейност).

Тези сфери са представени схематично на Фигура 1. В границите на понятието “**скрита икономика**” влизат “натуралната”, “черната” и “сивата” икономика, в които стопанската дейност не се отчита официално.

Фигура 1. Границите на понятието “скрита икономика”

IV. РЕЗУЛТАТИ ОТ МОНИТОРИНГА НА СКРИТАТА ИКОНОМИКА (МСИ)

Резултатите от мониторинга на скритата икономика (МСИ) включват:

1. *Годишен доклад за оценка на скритата икономика в България.* Той ще представя обобщените резултати от всички изследвания през годината и ще показва развитието на проблема и измененията в сивия сектор на икономиката.

2. *Система от индекси за проследяване размера и динамиката на скритата икономика.* На базата на получените от пилотното изследване данни е разработена система от синтетични индикатори, която обединява в себе си различни аспекти на скритата икономика и позволява да се следи динамиката и промените в размера и характеристиките ѝ.

Методология на индексите за скрита икономика:

Индексите за скритата икономика представляват система от синтетични измерители. Основната цел при конструирането им е да се намали многомерността при измерването на различните аспекти на “скритата икономика” до ограничен брой *лесно интерпретируеми и обобщаващи индикатори*. Използването на подобен вид техника има две основни предимства:

- Създаването на времеви редове и наблюдаване на скритата икономика в динамика;
- Значително се улеснява представянето на крайните резултати от социологическите изследвания на лесен и достъпен език.

Конструирането на индексите преминава през няколко стадия и етапи на окрупняване на оперативните променливи:

Първо, стойностите на всеки индикатор, които посочват определен дял на скритата икономика, се стандартизират, така че да бъдат в интервала между 0 и 10.

Второ, когато индикаторът е представен с 4- или 5-степенна скала, към всяка от стойностите му се присвоява ранг по следната схема:

Променлива с 5 степенна скала: Стойност 0 се присвоява на първата поред стойност, ранг 2.5 – на втората; 5 – на третата, 7.5 на четвъртата и 10 на последната пета стойност.

Променлива с 4 степенна скала: Стойност 0 се присвоява на първата подред стойност, ранг 3.33 – на втората; 6.66 – на третата, и 10 на последната поредна стойност на променливата

Променливи, които са представени със силни скали (интервални) предварително се групират в четири или пет степенни променливи. Групирането се извършва в съответствие с минималните и максималните едномерни натрупвания.

Целта на тази процедура е да се осигури сравнимост между отделните променливи и да се ограничат стойностите им в интервала 0-10.

Трето. Стойностите на съответната променлива на най-ниско ниво се умножават по съответния присвоен ранг. Претеглените по този начин стойности се сумират за всяка отделна променлива и се разделят на сумата от ранговете. По този начин се получава средна претеглена за всяка една оперативна променлива, участваща на ниско ниво. Преминването на по-високо ниво се получава чрез последващо усредняване между отделните променливи, до достигането на една стойност за съответния индекс.

Четвърто. Всеки един от индексите обединява стойностите на една или множество променливи и се представя в статистически нормализирана форма, варираща в интервала 0-10. Стойностите близки до 0 са индикатор за ниско ниво на скрита икономика, а тези близки до 10 – за най-високо ниво.

Получените на база на данните от пилотното изследване стойности на индексите са представени в заключителния раздел на анализа. (Глава VI. Индекси за скрита икономика, декември 2002 г.)

V. РЕЗУЛТАТИ ОТ ПИЛОТНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ НА СКРИТАТА ИКОНОМИКА В БЪЛГАРИЯ:

Настоящият материал има за цел да обобщи и анализира резултатите от пилотното социологическо проучване, насочено към проблемите на сивия сектор у нас. Изследвани са 1079 пълнолетни граждани по метода на стандартизираното интервю. Изследването е проведено в периода: 28.09.2002 г. - 14.10.2002г. и е представително за пълнолетното население на страната.

I. Трудово - правни взаимоотношения

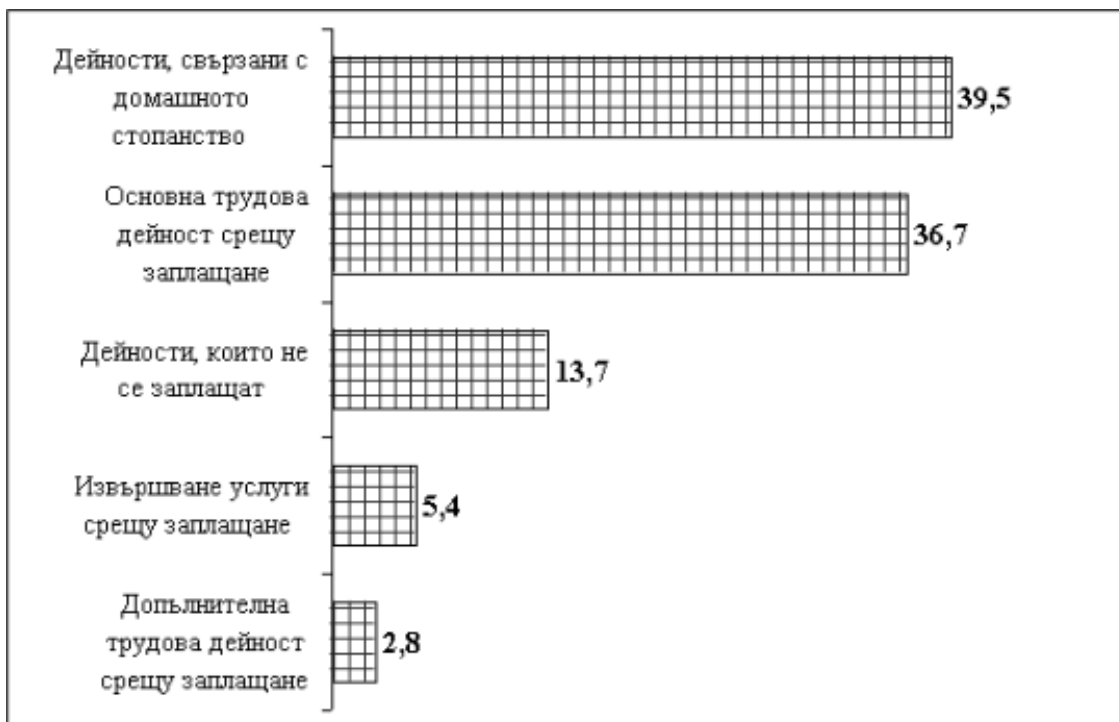
1. ТРУДОВА ЗАЕТОСТ ЗА ПОСЛЕДНИЯ МЕСЕЦ

Един от основните измерители на сивата икономика е ангажираността на населението с нерегистрирани трудови дейности. Те често са възприемани като странични и маловажни, но на практика се оказва, че обхващат значителна част от трудово-активното население на страната и носят немалки приходи.

Структурата на икономически активното население дава съществено отражение върху размера на сивата икономика. За страна като България, която се характеризира със застаряващо население и нисък жизнен стандарт, при високи данъчни ставки за пенсионно и социално осигуряване, преминаването към сивия сектор има силна икономическа мотивация.

Като се има предвид, че в трудоспособна възраст са 50.5% от хората, а официално регистрираната безработица е 17.3%, не е учудващ фактът, че само 36.7% от запитаните са посочили, че са се занимавали с основна трудова дейност срещу заплащане през последния месец. Тъй като останалите видове трудова заетост почти на се отчитат официално, това на практика означава, че *повече от половината население на страната е въввлечено под една или друга форма във сивия сектор на икономиката.*

ГРАФИКА 1. ТРУДОВА ЗАЕТОСТ ЗА ПОСЛЕДНИЯ МЕСЕЦ (%)

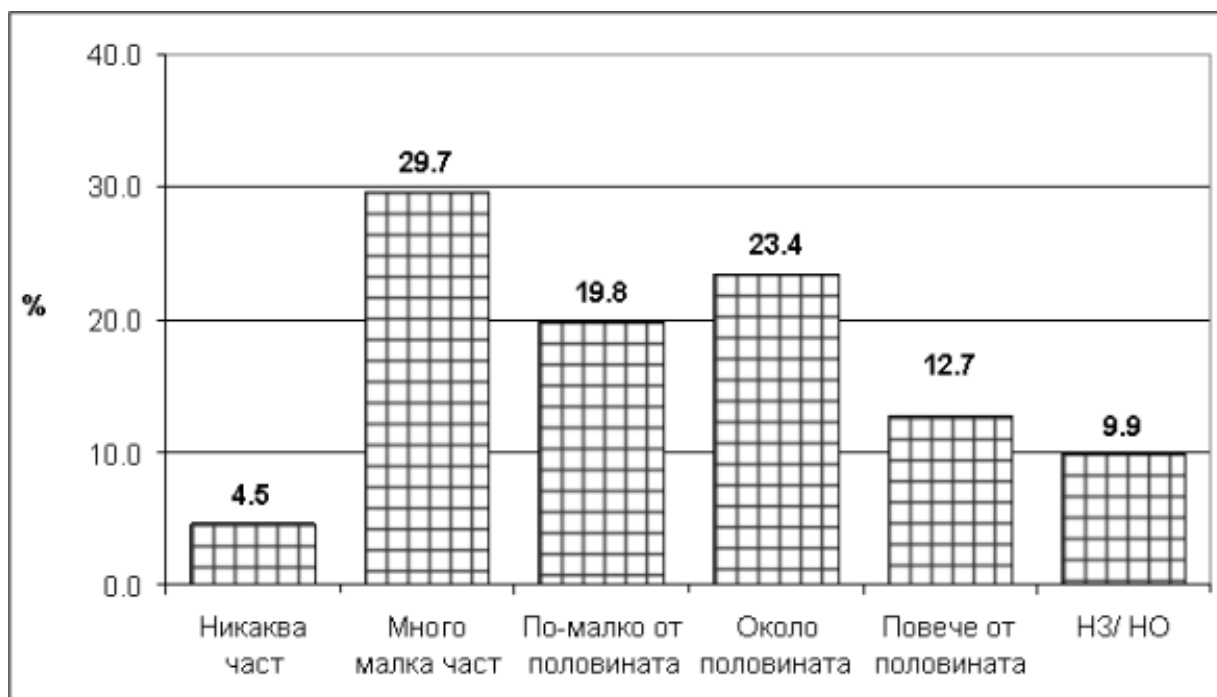

БАЗА: N= 1077

Разбира се, трябва да се подчертае, че неотчетена икономическа дейност в никакъв случай не означава незаконна. Това е дейност, която не се регистрира официално и за която не се плащат дължимите налози, но тя е в рамките на разрешената от закона икономическа активност. По-важно е обаче, че в действителност този вид трудова дейност произвежда значителни количества национален продукт. За определени категории от населението, например живеещите в селата и малките градове до 20 000 жители, процентът на заетите с домашно стопанство или дейности, които не се заплащат надвишава три четвърти от активното население.

Оказва се, че от допълнителна трудова дейност, *домашното производство*, което в повечето случаи не се регистрира официално, се е превърнало в основен поминък за много хора. Над една трета от всички респонденти посочват, че повече от половината от храната на домакинството им през изминалата година е била лична продукция, а в селата и малките градове делът на отговорилите по този начин надхвърля 50 процента.

ГРАФИКА 2. ДЯЛ НА НАТУРАЛНОТО ПОТРЕБЛЕНИЕ СПРЯМО ОБЩОТО ПОТРЕБЛЕНИЕ НА ДОМАКИНСТВОТА

База: N= 651

Освен чрез лична продукция в семейни стопанства, част от хората допълват своите доходи и чрез *допълнителна трудова дейност* и извършването на *услуги срещу заплащане* - 8.2%. В сравнение с останалите видове труд, дяловете на посочилите, че са били ангажирани с *допълнителна трудова дейност* и извършването на *услуги срещу заплащане* – съответно 2.8% и 5.4% - изглеждат нереално ниски. Обяснението на този факт може да се търси в субективната нагласа на респондентите за деклариране на доходи от различните видове дейности. За разлика от извършването на *услуги без заплащане* и производството на *лична продукция в домашно стопанство*, за които се смята, че не е нужно да се обявяват официално, нерегистрирането на *допълнителна трудова дейност* и *услуги срещу заплащане* се възприема като незаконно

укриване на доходи. Може да се предположи, че получените проценти са занижени до известна степен и реалният дял на ангажираните с подобни дейности е значително по-висок.

Най-често извършваните услуги срещу заплащане са: поддръжка на домакинството (почистване, изкопни работи, косене на тревата и т.н.); поправка / ремонт на жилища / сгради (дърводелски, ВиК услуги, боядисване и т.н.); транспортни услуги (превоз, доставка, при преместване и т.н.); поправка и ремонт на стоки (поправка на кола / велосипед или други превозни средства, поправка на електрически уреди и т.н.) и услуги, свързани с грижа за хората (грижа за деца, грижа за възрастни хора и т.н.).

ТАБЛИЦА 1. АНГАЖИРАНост С ТИПОВЕ УСЛУГИ СРЕЩУ ЗАПЛАЩАНЕ: (%)

Поддръжка на домакинството (почистване, изкопни работи, косене на тревата и т.н.)	35,4
Поправка / ремонт на жилища / сгради (дърводелски, ВиК услуги, боядисване и т.н.)	34,5
Транспортни услуги (превоз, доставка, при преместване и т.н.)	13,0
Поправка и ремонт на стоки (поправка на кола / велосипед или други превозни средства, поправка на електрически уреди и т.н.)	12,6
Услуги, свързани с грижа за хората (грижа за деца, грижа за възрастни хора и т.н.)	7,0
Отдаване на имоти (апартаменти, стаи, магазини, гаражи и др.) под наем	5,5
Професионални услуги (психолози, психоаналитици, лекари, счетоводители, архитекти, математици и т.н.)	5,1
Продажба на стоки (телемаркетинг, продажба “на врата”)	3,9
Услуги като фризьорски, шивашки, общарски, маникюр и т.н.	3,6
Заводски/ промишлени стоки (гравюри, дърворезби, продукти на заваряване и т.н.)	1,9
Услуги, свързани с приготвяне и сервиране на храни	1,6
Друго	10,9
<i>База</i>	59

2. СКЛЮЧЕНИ ДОГОВОРИ С РАБОТОДАТЕЛЯ

Уреждането на трудово-правните отношения между работника и работодателя посредством официално сключен договор е важен показател за дела на сивата икономика не само в заетостта. Наличието на трудови договори дава представа както за дела на хората без социални осигуровки или плащаци занижени социални осигуровки, така и за укриваните от работодателите обороти на фирмите.

Данните показват значителна разлика при заетите с *основна и допълнителна трудова дейност*. При основната трудова дейност сключените писмени договори са 2 пъти повече, отколкото при допълнителната.

ТАБЛИЦА 2. НАЛИЧИЕ НА ПИСМЕН ДОГОВОР С РАБОТОДАТЕЛЯ

	За основна трудова дейност	За допълнителната трудова дейност срещу заплащане
Да	86.0	39.2
Не	5.7	50.4
Самонает, свободна професия	2.9	3.0
Собственик/ съсобственик на фирма	5.4	7.5
<i>База</i>	<i>393</i>	<i>31</i>

3. ДОГОВОРИ СЪС “СКРИТИ КЛАУЗИ”

По отношение на официално регистрираните трудови дейности и наличието на писмени трудови договори още веднъж се потвърждава хипотезата, че при подобен род изследвания, с неудобни и смущаващи респондентите въпроси, получените данни би следвало да се приемат като занижени спрямо реалните.

На директния въпрос дали имат сключен писмен договор с работодателя, при когото основно работят, едва 6 % отговарят, че нямат такъв, а само 12.2 % признават, че работят по договор със “скрити клаузи”, т.е. получават възнаграждение, по-високо от посоченото в договора им. Когато въпросът е зададен по заобиколен начин, напр. върху каква сума се внасят социалните им осигуровки, процентът на посочилите, че това е сума, по-малка от реалното им възнаграждение, значително нараства - 28 %.

ТАБЛИЦА 3. ИЗПЛАТЕНИ ПО-ВИСОКИ ВЪЗНАГРАЖДЕНИЯ ОТ ЗАПИСАНИТЕ В ДОГОВОРА

	За основна трудова дейност
Да	12.2
Не	87.8
<i>База</i>	<i>329</i>

ТАБЛИЦА 4. СУМА, ВЪРХУ КОЯТО СЕ ВНАСЯТ СОЦИАЛНИ ОСИГУРОВКИ

	За основна трудова дейност
<i>Върху минималната работна заплата, независимо, че общата сума на възнаграждението ми е по-голяма</i>	<i>17.0</i>
Върху минималната работна заплата, която е действителното възнаграждение, което получавам	5.4
<i>Върху сумата, вписана в договора ми, независимо, че общата сума на възнаграждението ми е по-голяма</i>	<i>11.0</i>
Върху сумата, вписана в договора ми, която е действителното възнаграждение, което получавам	64.0
Друго	2.7

Въпреки малкият брой хора, посочили, че са се занимавали с допълнителна трудова дейност срещу заплащане, който не позволява да се направят категорични изводи, все пак си заслужава да бъде отбелязана значителната разлика между видовете сключени договори за основна трудова дейност и за допълнителна трудова дейност. Едва 8.4% от ангажираните с допълнителна трудова дейност имат сключени трудови договори с работодателите. Всички останали работят по *граждански договори за определен период от време или за свършена работа*.

ТАБЛИЦА 5. ТИП НА ДОГОВОРА ЗА ТРУДОВАТА ДЕЙНОСТ СРЕЩУ ЗАПЛАЩАНЕ

	За основна трудова дейност	За допълнителната трудова дейност срещу заплащане
Трудов договор	90,5	8,4
Граждански договор за определен период от време	8,2	62,6
Граждански договор за свършена работа	1,0	29,0
Друго	0,3	-
<i>База</i>	<i>334</i>	<i>11</i>

4. Социални и здравни осигуровки

Разликата между двата типа трудова заетост – основна и допълнителна – става още по-фрапираща при въпросите за наличието на *социални и здравни осигуровки*. Докато при основната трудова дейност едва 10.6 % заявяват, че не им се внасят социални осигуровки, а 6.6% - здравни, то при допълнителната трудова дейност над три четвърти признават, че не се осигуряват социално и здравно.

ТАБЛИЦА 6. ПЛАЩАНЕ НА СОЦИАЛНИ И ЗДРАВНИ ОСИГУРОВКИ

	Социални осигуровки		Медицински/ здравни осигуровки	
	Основна трудова дейност	Допълнителна трудова дейност	Основна трудова дейност	Допълнителна трудова дейност
Внасят се от работодателя	71.8	13.7	66.0	15.0
Внасят се от респондента	9.1	4.0	11.4	7.5
Внасят се от работодателя и от респондента	8.5	-	16.1	3.4
Не се внасят	10.6	82.3	6.6	74.2
<i>База</i>	<i>382</i>	<i>29</i>	<i>376</i>	<i>28</i>

II. СКРИТИ ОБОРОТИ

1.ИЗДАВАНЕ НА ДАНЪЧНИ ДОКУМЕНТИ ЗА ИЗВЪРШЕНИ ПОКУПКИ

Едно от ежедневните проявления на скритата икономика е издаването на данъчни документи – касови бележки и фактури – за закупени стоки и ползвани услуги. Оказва се, че укриването на обороти по този начин е много по-ярко изразено при услугите, отколкото при търговията с различни стоки.

Съществена разлика се наблюдава между стоките за дълготрайна употреба (Таблица 7) и стоките за ежедневно ползване (Таблица 8).

Сред стоките за дълготрайна употреба най-рядко се издават данъчни документи при автомобилите, клетъчните телефони, обзавеждането за дома и стерео-системите. Всеки четвърти от закупилите съответната стока през последните две години, не е получил данъчен документ за покупката на автомобил, а двама от десет респондента – за мобилен телефон. В сравнение с тях дяловете на неполучилите документи за останалите стоки са твърде незначителни, а за някои от продуктите като цветен телевизор, автоматична пералня и прахосмукачка всички закупили посочват, че са получили документ. Тази разлика може да се обясни с факта, че голяма част от автомобилите и мобилните телефони се купуват на старо, докато при “бялата” и “черната” техника все още преобладават покупките на нови уреди от магазин.

ТАБЛИЦА 7. ЗАКУПЕНИ СТОКИ ПРЕЗ ПОСЛЕДНИТЕ 2 ГОДИНИ (%)

	Закупили	Неполучили касови бележки	База*
Автомобил	2,6	28.0	28
Клетъчен (мобилен) телефон	10,1	20.5	109
Обзавеждане за Вашия дом	5,4	13.2	58
Сtereo-система	1,3	10.4	14
Персонален компютър	2,0	5.3	22
Хладилник	3,7	2.7	40
Цветен телевизор	5,0	-	54
Автоматична пералня	4,2	-	46
Прахосмукачка	3,6	-	39
Компакт дискова уредба (CD)	1,7	-	19
Съдомиялна машина	0,3	-	3
<i>База</i>	<i>1077</i>	<i>*Закупилите съответната стока</i>	

2. ИЗДАВАНЕ НА ДАНЪЧНИ ДОКУМЕНТИ ЗА ОПРЕДЕЛЕНИ ГРУПИ СТОКИ

При *стоките за ежедневно ползване*, неиздаването на касови бележки е твърде разпространена практика, особено при покупка на *алкохол и тютюневи изделия* и *козметични и санитарни материали*. За *хранителни продукти; облекло и обувки; книги и учебници* значително по-често се издава някакъв вид данъчен документ, но и при тях едва една трета от респондентите посочват, че са получили касова бележка във всички случаи.

Всеки четвърти закупил тези стоки през последните три месеца е получил документ само в някои от случаите или не е получил такъв изобщо. Делът на неполучилите касови бележки е особено висок при закупилите *алкохол и тютюневи изделия* - 22%. Предвид факта, че това са акцизни стоки, загубите на държавата при търговията с този вид продукти са твърде значими.

ТАБЛИЦА 8. ЧЕСТОТА НА ИЗДАВАНЕ НА КАСОВИ БЕЛЕЖКИ ПРЕЗ ПОСЛЕДНИТЕ ТРИ МЕСЕЦА ЗА СЛЕДНИТЕ ГРУПИ СТОКИ

	<i>Хранителни продукти</i>	<i>Облекло и обувки</i>	<i>Алкохол и тютюневи изделия</i>	<i>Козметични и санитарни материали</i>	<i>Книги, учебници</i>
Във всички случаи	34,5	34,0	24,9	29,9	33,7
В повечето случаи	32,5	25,3	20,5	26,2	22,9
В около половината от случаите	9,0	8,4	10,1	10,7	7,3
В някои от случаите	18,5	22,4	22,5	24,4	22,4
Никога	5,6	9,9	22,0	8,7	13,6
<i>База</i>	<i>1022</i>	<i>470</i>	<i>558</i>	<i>696</i>	<i>306</i>

3. ИЗДАВАНЕ НА ДАНЪЧНИ ДОКУМЕНТИ ЗА ИЗВЪРШЕНИ УСЛУГИ

При ползването на *услуги срещу заплащане*, неиздаването на данъчни документи е още по-силно изразено. Въпреки малкият брой ползватели на част от услугите, върху който не е статистически коректно да сеправят категорични изводи, може да се обобщи, че **“сивотата” в сектор “Услуги” е най-малко два пъти по-голяма отколкото при търговията със стоки**. Средният процент на неполучилите касови бележки за ползвана услуга е 68.4 %.

Над две трети от потребителите на *професионални услуги* и на *ремонт на стоки* не са получили никакъв данъчен документ, а при услуги като *поправка и ремонт на жилища/сгради и фризьорски и шивашки услуги*, този дял достига съответно 87.1% и 84.3%. (Таблица 9)

Тези цифри показват, че един твърде важен сектор от икономиката е почти изцяло “сив”. На практика, нито неговите обороти, нито заетите в него изобщо се улавят и регистрират от официалната статистика.

ТАБЛИЦА 9. ИЗДАВАНЕ НА ДОКУМЕНТ ЗА ПОЛЗВАНИ УСЛУГИ ПРЕЗ ПОСЛЕДНИЯ МЕСЕЦ (%)

	Ползвали	Неполучили финансов документ	База*
Услуги като фризьорски, шивашки, обушарски, маникюр	25,9	84,3	266
Професионални услуги (психолози, психоаналитици, лекари, счетоводители, архитекти, математици и т.н.)	13,1	67,0	126
Поправка и ремонт на стоки (поправка на кола/ велосипед или други превозни средства, ремонт на електрически уреди и т.н.)	7,3	69,7	69
Транспортни услуги (превоз, доставка, при преместване)	6,2	42,5	61
Поправка / ремонт на жилища / сгради (дърводелски, Вик услуги, боядисване и т.н.)	5,0	87,1	48
Частни уроци (танци, чужди езици, спорт и т.н.)	2,2	68,6	22
Ползване на имоти (апартаменти, стаи, магазини, гаражи и др.) под наем	1,8	41,5	18
Услуги, свързани с приготвяне и сервиране на храни	1,7	31,0	17
Услуги, свързани с грижа за хората (грижа за деца, грижа за възрастни хора и т.н.)	0,9	84,0	7
Услуги, свързани с венчавки, приеми, партита (музиканти, оркестър, Ди Джей, певци, фотографи, сервитьори и т.н.)	0,7	35,8	6
Поддръжка на домакинството (почистване, изкопни работи, косене на тревата и т.н.)	0,6	46,5	6
<i>База</i>	<i>1077</i>	<i>*Ползвалите съответната услуга</i>	

III. ПРЕРАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА ПАРИЧНИТЕ ПОТОЦИ

1. ЧЕСТОТА НА ПЛАЩАНЕ НА ДАНЪЦИ И ТАКСИ

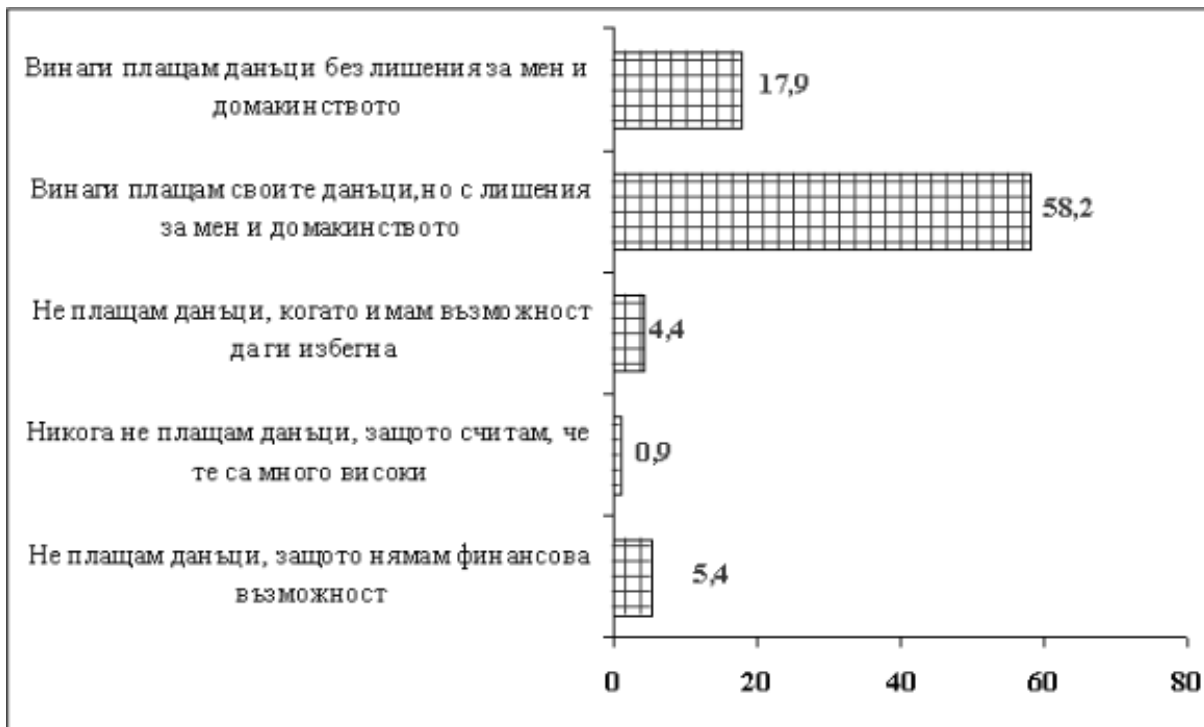
За разлика от търговията и услугите, където неиздаването на данъчни документи е широко разпространена практика, която облагодетелства търговците и се възприема “в реда на нещата” от потребителите, при плащането на дължимите данъци и сметки за консумативи, субективната нагласа на респондентите е изцяло противоположна. **Над 90 % от хората се стремят винаги да плащат задълженията си, независимо, че за повече от две трети това води до лишения за тях и техните домакинства.**

ТАБЛИЦА 10. СУБЕКТИВНИ НАГЛАСИ КЪМ ПЛАЩАНЕТО НА БИТОВИ ТАКСИ И СМЕТКИ (%)

	Месечни такси и сметки				
	Електричество	Вода	Телефон	Отопление	Газ
Винаги плащам сметките си и това не води до лишения за мен и моето домакинство	20,9	22,9	24,9	19,1	31,0
Винаги плащам сметките си, макар че това води до лишения за мен и моето домакинство	70,4	67,2	68,1	69,9	60,0
Плащам сметките си, когато получа съобщение за изключване и нямам възможност да ги избегна	5,5	5,9	4,3	6,8	5,1
Никога не плащам сметките си, защото считам, че те са много високи	0,2	0,4	0,2	-	-
Не плащам сметките си, защото нямам финансова възможност	3,0	3,5	2,5	4,2	3,9
<i>База</i>	<i>1010</i>	<i>1005</i>	<i>811</i>	<i>561</i>	<i>125</i>

Подобно на сметките за консумативи, и при данъците *съществуващата нагласа е към коректност в плащането и своевременно издължаване*. В степента, в която съществува “сивота” в този сектор, причините трябва да се търсят не в желанието за укриване на данъци и неспазване на задълженията, а в обективната тежест на данъчното бреме и ниския жизнен стандарт, чиято основна последица е реалната невъзможност за плащане на сметки и данъци.

ГРАФИКА 3. СУБЕКТИВНИ НАГЛАСИ КЪМ ПЛАЩАНЕТО НА ДАНЪЦИ (%)

База: N= 1077

2. НЕПЛАТЕНИ СПРЯМО ПЛАТЕНИ ДАНЪЦИ

Изказаната декларативно нагласа за коректно и навременно издължаване се потвърждава и от дела на платените спрямо неплатените данъци за предходната година – **90 % от имащите съответните задължения отговарят, че са платили изцяло данъка си** върху личните доходи, недвижимата собственост и движимото имущество.

ТАБЛИЦА 11. ИЗПЛАТЕНА ЧАСТ ОТ ДЪЛЖИМИТЕ ДАНЪЦИ ЗА ПРЕДХОДНАТА ГОДИНА (%)

	Нищо	Една четвърт	Половината	Три четвърти	Всичко	База*
Данък върху личните доходи на членовете от домакинството	4,6	0,3	2,6	1,0	91,4	306
Данъците върху недвижимата собственост (жилище, вила, дворно място и др.)	5,3	0,4	3,0	1,8	89,5	750
Данъците върху движимото имущество	3,3	-	0,7	-	96,1	308

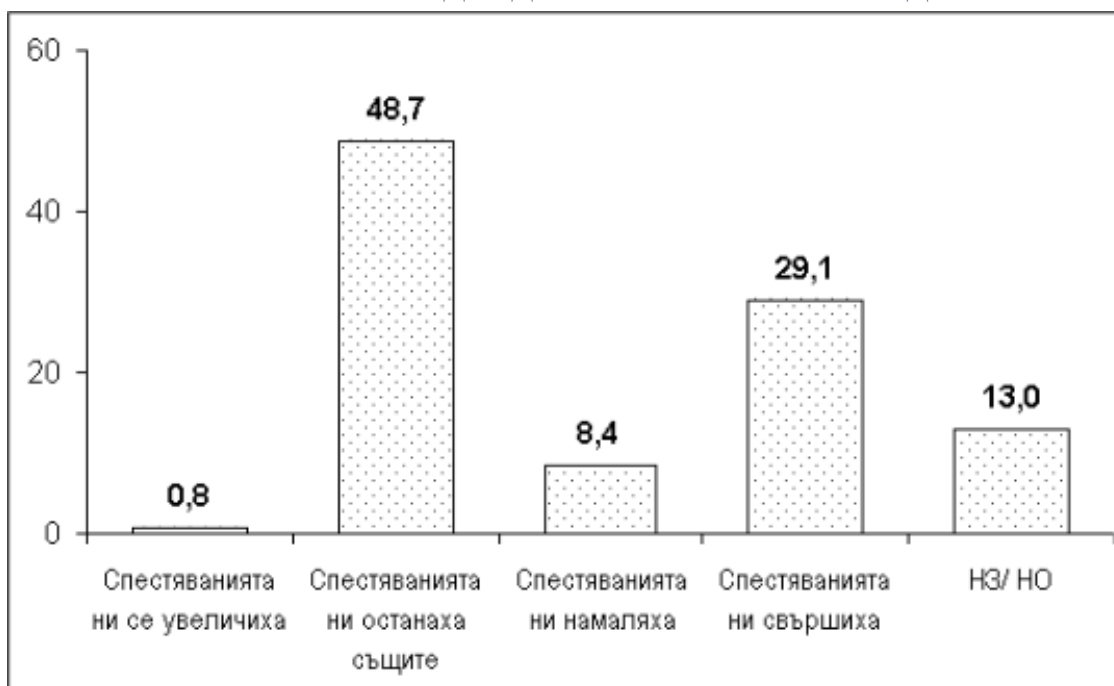
* Имащите такива задължения

IV. СПЕСТЯВАНИЯ

Макар и косвен измерител, размерът на спестяванията на населението и неговото движение дава информация за жизненото равнище и икономическите условия, в които съществува скритата икономика.

Както се вижда от данните в *Графика 4* на практика движението, доколкото има такова, е само надолу. Размерът на спестяванията не се е променил спрямо предходната година за всяко второ домакинство. При трима от десет души спестяванията на домакинствата са се стопили през изминалата година, а при 8.4 % - са намалели. **Процентът на тези, чиито спестявания се е увеличил е изключително малък** и е в рамките на статистическата грешка.

ГРАФИКА 4. ОЦЕНКА ЗА НИВОТО НА СПЕСТЯВАНИЯТА НА ДОМАКИНСТВОТА СПРЯМО ПРЕДХОДНАТА ГОДИНА (%)

База: N= 1077

V. НАТУРАЛНО СТОПАНСТВО

За близо всеки втори българин (39,5%) работата в натуралното стопанство остава един от основните типове трудова заетост. Извършваните дейности от този тип имат основно две цели. От една страна осигуряват прехрана за голям част от домакинствата, а от друга допълват семейните бюджети под формата на допълнителен доход.

- Заетостта в личното стопанство представлява алтернативен източник на заетост. Близо всеки четвърти респондент, който заявява, че работи в личното си стопанство, е зает и с основна трудова дейност.
- **Работата в личното стопанство по същество е активна стратегия за справяне с кризата основно в малките градове и населените места от селски тип.** Сумарно над 80% от деклариралите, че се занимават с подобен тип дейности живеят в малки градове и селски райони. Едва 1.4% са живеещите в София, а по-малко от 20% са хората, обитаващи големите градове.
- **На практика в места с най-малък брой жители заетостта в натуралното стопанство може да се определи като пълна.** За слабо развитите райони липсата на

трудова алтернатива е основната причина хората да се занимават с този тип дейност. Средно месечния брой дни за хората живеещи в населени места с големина до 1000 души е бил 25,3 дни. Успоредно с това средно по 5 часа дневно е била заетостта за същия тип населени места.

ТАБЛИЦА 12. ПРОИЗВЕЖДАНИ ПРОДУКТИ И СРЕДНО ПРОИЗВЕДЕНО КОЛИЧЕСТВО ЗА ЕДНА ГОДИНА НА ОСНОВНИТЕ ХРАНИТЕЛНИ ПРОДУКТИ В НАТУРАЛНОТО СТОПАНСТВО

	%	Средна стойност	База*
Плодове и зеленчуци	34.9	117,29 кг.	205
Домашни консерви от собствено произведени плодове, зеленчуци, месо	30.9	101,14 кг.	215
Яйца	24.4	367,29 бр.	156
Месо	19.2	130,07 кг.	134
Грозде (лозя)	16.9	229,55 кг.	120
Прясно мляко	16.0	721,17 л.	107
Алкохол	12.0	127,94 л.	88
Сирене	10.6	39,22 кг.	72
Дини, пъпеши (бостани)	8.5	195,17 кг.	48
Хляб	1.7	186,14 кг.	10
<i>База</i>	<i>1077</i>	<i>*Произвеждащите съответната продукция</i>	

В най-общия случай натуралната продукция се изразява в производството на земеделски стоки. Отглеждането на животни и животински продукти може да се определи като второстепенен акцент.

ТАБЛИЦА 13. ПРОИЗВЕЖДАНИ ПРОДУКТИ И СРЕДНО ПРОИЗВЕДЕНО КОЛИЧЕСТВО ЗА ЕДНА ГОДИНА НА ОСНОВНИТЕ ХРАНИТЕЛНИ ПРОДУКТИ В НАТУРАЛНОТО СТОПАНСТВО

	Не се продава нищо	Около 1/4	Около 1/2	Около 3/4	Всичко	База*
Хляб	100,0	-	-	-	-	19
Прясно мляко	68,6	1,8	7,9	15,1	6,7	171
Сирене	94,9	2,5	1,8	0,8	-	111
Плодове и зеленчуци	94,2	0,8	2,5	1,7	0,8	362
Домашни консерви от собствено произведени плодове, зеленчуци, месо	99,1	-	0,9	-	-	324
Яйца	93,9	2,3	2,3	1,5	-	256
Алкохол	99,2	-	0,8	-	-	125

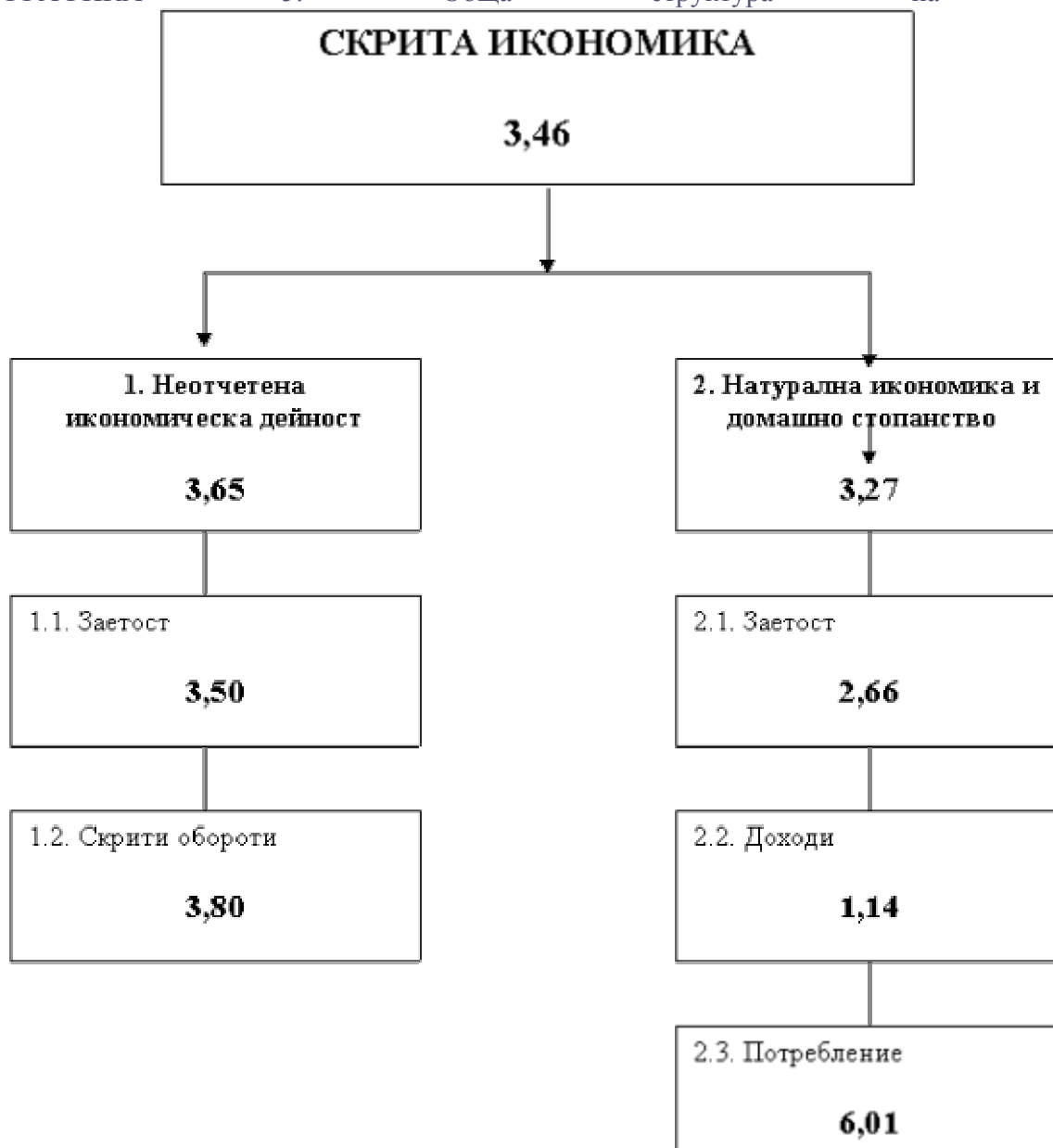
Дини, пъпеши (бостани)	93,5	-	3,2	3,2	-	90
Грозде (лозя)	98,4	1,1	-	-	0,6	177
Месо	92,5	0,6	3,7	2,8		204

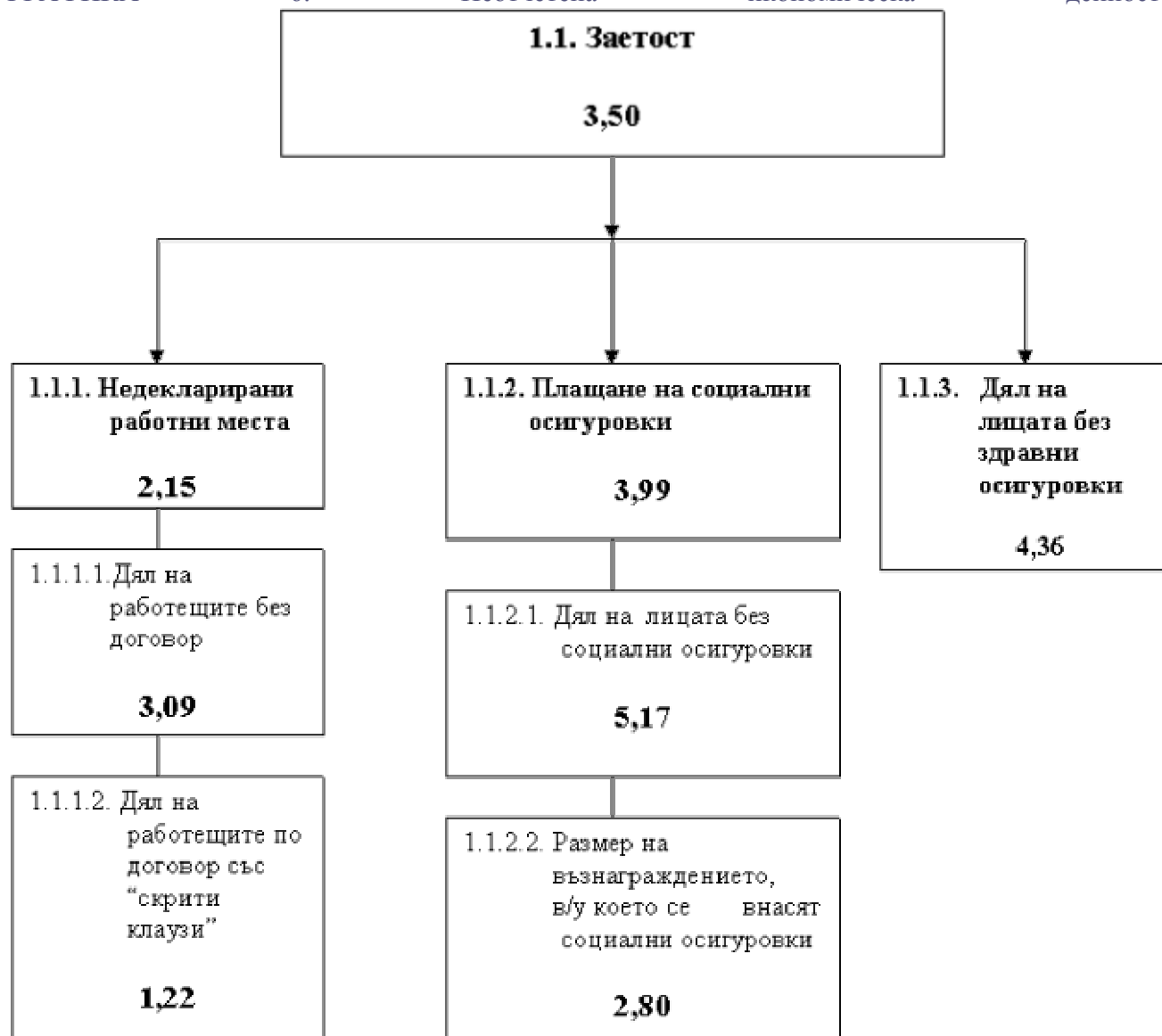
За преобладаващата част от “домашните” производители продукцията от натуралното производство е предназначена за лично потребление.

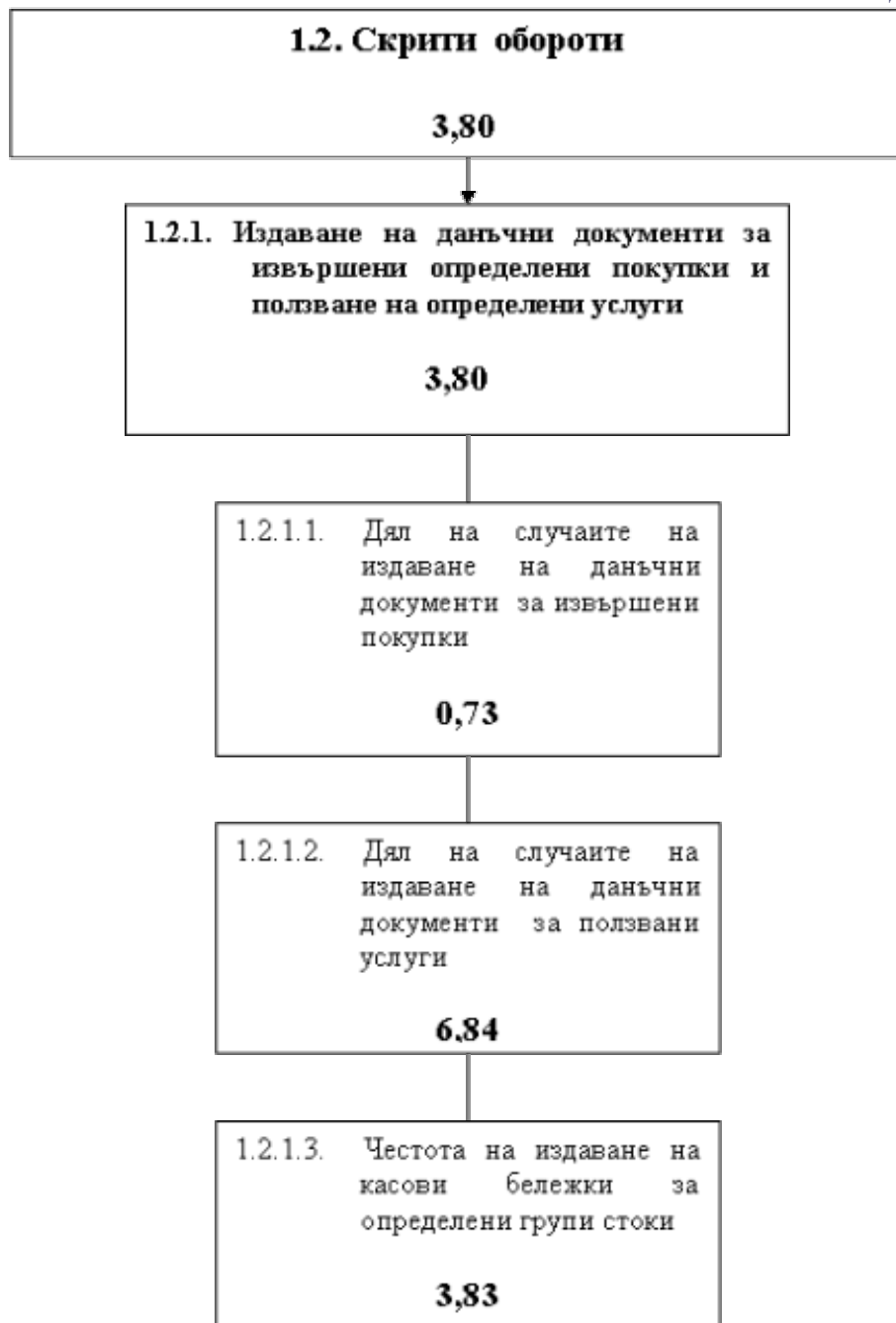
Като най-широко продаваема стока може да се определи млякото. Причините обаче едва ли могат да се нарекат икономически. По-скоро малотрайността на този продукт и невъзможността да бъде съхраняван дълго време, както и относителната задоволеност на тези, които го произвеждат, е причина за близо 30% от тях да продават различни количества от този продукт.

В този смисъл натуралното потребление едва ли може да носи негативен смисъл на общонационално ниво. От една страна този елемент от “сивата” икономика ощетява официалните производители и вносители на хранителни продукти, но, от друга, то представлява **активна стратегия на хората в малките и слабо развити райони за справяне с кризата**. Ето защо евентуалните стратегии за борба със антисоциалните явления, включително и скритата икономика би следвало да вземат под внимание този факт.

VI. ИНДЕКСИ НА СКРИТАТА ИКОНОМИКА, ДЕКЕМВРИ 2002 Г

ГРАФИКА 8. Натурална икономика и домашно стопанство

2. Натурална икономика и домашно стопанство

3,27

2.1. Заетост

2,66

2.1.1. Дял на заетите с лични/ семейни стопанства

3,95

2.1.2. Дял на заетите с домакински/ доброволен труд

1,37

2.2. Доходи

1,14

2.2.1. Дял от продукцията, предназначен за продажба

0,42

2.2.2. Доход от продадена лична продукция

1,87

2.3. Потребление

6,01

2.3.1. Относителен дял на натуралното потребление в общото потребление на домакинствата

6,01